

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENĮ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE

Regina Laukaitytė

Bibliotekų kataloguose nesunkiai surasime daug knygų bei straipsnių apie garbingą lietuvių istorijos laikotarpį – “knygnešių gadyne”, nelegalios spaudos leidimą užsienyje, jos redaktorius ir bendradarbius, valstiečių bei inteligentų kovą dėl savos raštijos. Tuo tarpu kiek vėlesnis lietuviškos spaudos istorijos etapas – nuo ją legalizavusio 1904 m. gegužės 7 d. Ministrų Kabineto nutarimo iki pirmųjų laikraščių pasirodymo – beveik nežinomas. “Spauda tebuvo leista ant popieriaus; kai teko gauti koncesiją laikraščiui, teko nugalėti daugybę kliūčių ir papilti nemaža pinigų”¹, – rašė J. Tumas apie “Vilniaus žinias”. Kitų laikraščių pradžia buvo tapati.

Kaip ir slaptoji, legali lietuvių spauda buvo srovinė. Ji tęsė XIX a. pab. išsiskyrusių politinių jėgų konsolidaciją. Demokratų ir Socialdemokratų partijos Lietuvoje buvo kur kas veiklesnės negu besiformuojanti krikščionių demokratų. Pirmoji buvo įtakingesnė tarp inteligentijos, antroji – miestų darbininkų, o katalikiško Lietuvos kaimo nuomonę dažniausiai lemdavo parapijos klebonas, tad nenuostabu, kad katalikiškos periodikos buvo daug daugiau negu pasaulietinės. 1905–1907 m. Kaune, Vilniuje, Seinuose išėjo net šeši kunigų redaguojami laikraščiai (“Nedėldienio skaitymas”, “Vienybė”, “Lietuvos bitininkas”, “Šviesa”, “Šaltinis”, “Draugija”).

Istoriografijoje pirmieji katalikiški laikraščiai neužmiršti, ypač “Šaltinis” ir “Draugija”, kurie per kelis dešimtmečius tapo lietuvių kultūros fenomenu². Tačiau ir šie, ir kiti laikraščiai dažniausiai apibūdinami vien faktiniais duomenimis, – kas, kada ir kur leido;

analizuojamas jų turinys. Nežinoma leidinių priešistorė – kieno ir kokiomis pastangomis jie išėjo. Be to, išleidžiamas iš akių svarbiausias XX a. pradžios lietuvių kunigų veiklos kontekstas – pastangos susivienyti į politinę partiją (Lietuvių krikščionių demokratų partiją – LKDP) ir jos spaudos organo klausimas. Šiame kontekste svarbūs ne tik išėję, bet ir ketinti leisti laikraščiai, taip pat kunigų planai perimti jau einančius leidinius. Šio straipsnio tikslas – išsiaiškinti aplinkybes, kuriomis 1904–1907 m. buvo ruošiasi ir pradėta leisti katalikišką spaudą bei vaidmenį, kurį jai skyrė krikščionių demokratų veikėjai.

Šaltiniai, susiję su legalios spaudos leidimo pradžia, išblaškyti įvairiuose archyvuose (caro administracijos įstaigų susirašinėjimo dokumentai saugomi Rusijos valstybiniame istorijos archyve Sankt Peterburge, Lietuvos valstybiniame istorijos archyve) bei bibliotekų rankraštynuose, kai kurie paskelbti populiarioje bei mokslinėje literatūroje³. Tai XX a. pradžios dokumentai, laišakai ir atsiminimai, kuriuose dažniausiai tik fragmentiškai užsimenama apie spaudos planus bei problemas.

VALDŽIOS POŽIŪRIS Į KATALIKIŠKĄ PERIODIKĄ

Katalikų kunigai, ėmęsi organizuoti spaudos leidybą, atsidūrė tarp dviejų opozicijų. Viena – antikatalikiška imperinė caro valdžios politika. Gražindama lietuviams spaudą, ji neatsisakė rusinimo siekių, o tik pripažino vienos iš savo priemonių neefektyvumą. Lankstesni carizmo politikai numatė, jog nuolaidos lietuviams

¹ Tumas J. "Vilniaus žinių" 25 m. sukakties paminėjimas / / Lietuvos aidas. 1932. Nr. 296.

² Laukaitis J. "Šaltinio" pradžia / / Šaltinis. 1931. Nr. 14. P. 178–179; Kulbokas Vl. Jakštas ir "Draugija" / / Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai. 3. Roma, 1938. P. 243–259; Pauliukonis P. Draugija, literatūros, mokslo ir politikos žurnalas 1907–1923 / / Aidai. 1960. Nr. 9. P. 371–381.

³ Ambrozevičius J. Jakšto–Dambrausko laišakai Vaižgantui–Tumui / / Athenaeum. 1938. T.9, sąs.1. P.3–47; Tumas J. Kaip aš patekau į "Vilniaus žinias" / / Krivulė. 1924. Nr. 4. P. 14–17.

padidins jų lojalumą (panaikinus spaudos draudimą, caras gavo daug padėkų) ir atsparumą lenkų kultūrinei įtakai. Lenkų valstybinės aspiracijos buvo populiarios visoje Europoje, o tai ir buvo pagrindinė caro administracijos problema vakarinėje imperijos dalyje. Tuo tarpu lietuvių tautinis atgimimas didesnio pavojaus imperijai nekėlė ir netgi atitiko jos siekius tiek, kiek priešinosi krašto lenkinimui. „Sėkmingesniai lietuvių surusinimui būtina visų pirma neleisti Lietuvos sulenkėjimo ir pasiekti, kad lietuvis suvoktų save“⁴, – rašė Kauno gubernatorius 1896 m. ataskaityje carui.

Kita vertus, legali cenzūruojama spauda turėjo išstumti iš apyvartos kontrabanda knygnešių gabenamus Amerikoje ir Prūsijoje spausdintus leidinius. Ne be reikalo Lietuvos demokratai ilgai nesiryžo atsisakyti laisvo „Varpo“, ir socialdemokratų laikraščiai dar kurį laiką ėjo užsienyje. Spaudos leidyba atsidūrė įstatymų bei potvarkių varžtuose, biurokratinio aparato valioje. Laikraščiai ar žurnalui išleisti reikėjo gauti vidaus reikalų ministro leidimą. Leidimai buvo išduodami tik įvairiose instancijose (vietos valdžios įstaigose, Policijos bei Kitatikių departamentuose) kruopščiai patikrinus prašančio asmens lojalumą. Šią funkciją atliko Vyriausioji spaudos reikalų valdyba (VSRV) Peterburge, kuriai ir buvo adresuojami lietuvių prašymai.

Iš karto po spaudos draudimo panaikinimo VSRV valdininkai buvo nustebinti lietuvių prašymų gausumu. Prašymai buvo duodami „aklai“, nes niekas negalėjo nuspėti valdybos sprendimo. Todėl ir Lietuvoje, ir Peterburge sklandė įvairūs gandai, pavyzdžiui, jog iš pradžių bus duotas leidimas tik vienam dviem laikraščiams, o kitiems – po kelerių metų ir pan. Gandus stiprino valdybos neveiklumas – atsakymų į prašymus teko laukti ištisis mėnesius. Žinoma, buvo išbandytos visos priemonės informacijai gauti ar net valdininkams paveikti – kyšiai, asmeninės pažintys ir pan.

Katalikų kunigų prašymai ir gubernatorių kanceliarijose, ir VSRV buvo traktuojami kitaip negu pasauliečių. Antai A.Smilga, P.Vileišis suskubo išleisti laikraščius dar 1904–aisiais, o pirmasis leidimas katalikiškam leidiniui duotas tik 1905 m. rudenį.

Nors juridiškai deklaravus kitatikių teises, antikatalikiška caro politika neteko atviro agresyvumo, tačiau jos esmė negalėjo pasikeisti staiga. Dešimtmečiais persekiotos Katalikų Bažnyčios

kunigams sunku buvo tikėtis propagandinės veiklos laisvės. Gubernatoriai atsargiai žiūrėjo į vyskupų bei kunigų įrodinėjimus apie katalikiškos spaudos būtinybę ir naudą. Katalikų Bažnyčios įtaka ir taip pranoko visas leistinas ribas. Be to, 1905 m. Vilniaus vyskupas E. Ropas (E. Ropp) pradėjo telkti savo diecezijos katalikus į politinę partiją*, kėlusią radikalius politinius (Lenkijos autonomijos, visuotinių, lygių rinkimų) bei socialinius (valstybinio draudimo, miškų eksproprijavimo) reikalavimus. Valdžios įstai-goms teko nelengvas uždavinys sutramdyti vyskupą ir uždaryti jo partiją. Tad ir lietuvių kunigų spaudai leisti prašymų vilkinimui priešasčių buvo pakankamai daug, pavyzdžiui: remiamasi cen-zūros nebuvimu, kaltinama politinės opozicijos organizavimu ("Kaip girdėjome, valdžia atsisakiusi daleisti Žemaičių vyskupijoje kunigams išdavinėti kurį nors perijodišką raštą iš pavojaus, kad prisivengiant susitvėrimo negeistinos jai klerikališkos partijos; atsakymas esąs status ir visa viltis prošali⁵", – rašė kun. A. Damb-rauskui kun. K. Šaulys).

1905 m. lapkričio 26 d. periodinės spaudos leidybos taisyklės caro potvarkiu buvo supaprastintos, t. y. prašymų tenkinimas perduotas vietos gubernatoriaus arba miesto viršininko žiniai. Jie privalėjo išduoti liudijimą, praėjus ne daugiau 2 mėnesiams nuo pareiškimo padavimo dienos (jei leidinys ne rusų kalba)⁶. Ta-čiau ir 1906 m. A. Dambrauskas atsakymo į savo prašymą laukė ilgiau kaip pusę metų. Taigi net ir galiojant palankesniems įsta-tymams, biurokratinis aparatas dirbo lėtai ir atsargiai, versdamas lietuvių veikėjus nežinioje planuoti spaudos leidimą.

* K. Strolmano 1904 11 18 raštas V. Adikajevskiui // Rusijos valstybinis istorijos archyvas (RVIA). F. 776. Ap. 14(1904). B. 160. L. 21.

* Ji galutinai įsteigta 1906 m. vasario 7 d. Vilniuje įvykusiame steigiamajame susirinkime ir vadinosi Lietuvos ir Baltarusijos Konstitucinė katalikų partija (KKP). Jau kovo 2 d. generalgubernatoriaus potvarkiu jos veikla buvo sustabdyta.

⁵ K. Šaulio 1905 08 25 laiškas A. Dambrauskui // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUBRS). F. 1. D. 318. L. 7; taip pat žr.: VUBRS. F. 1. E. 206. L. 25.

⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. 1905 г. Т. 25. СПб., 1908. С. 837.

LIETUVOS VYSKUPŲ POZICIJA

Lietuviai kunigai susidūrė ir su bažnytinės vyresnybės opozicija. Tiesa, vyskupai su lietuviškos katalikiškos spaudos būtinybe sutiko, kėlė šį klausimą valdžios sluoksniuose, tarpininkavo VSRV ir ją leisti besiruošiantiems kunigams. Antai Žemaičių vyskupas M.Paliulionis parašė palankias rekomendacijas kunigams P.Januševičiui ir A.Karosui katalikiškiems laikraščiams Kaune leisti, Vilniaus vyskupas E.Ropas taip pat rūpinosi gauti leidimą laikraščiu „Katalikiška apžvalga“ Vilniuje, Seinų diecezijos valdytojas prel. J.Antanavičius ryžtingai parėmė sumanymą įsteigti spaustuvę bei katalikišką laikraštį Seinuose. Su vyskupų žinia 1904–1905 m. įvyko keletas atskirų diecezijų ir bendrų visų jų atstovų kunigų susirinkimų, svarsčiusių spaudos leidybos klausimus. Juose išryškėjo pozicijų skirtumai: nors vyskupų ir kunigų nuomonė dėl lietuviškos katalikiškos periodikos būtinybės sutapo, tokio leidinio tikslai ir programa buvo įsivaizduojama skirtingai. Šią koliziją lėmė didžiulis atotrūkis tarp bažnytinės vadovybės požiūrio į lietuvių tautinį sąjūdį ir jo aktyvių dalyvių kunigų veiklos. „<...> senesnės kartos Bažnyčios hierarchai, nors ir jausdavosi esą lietuviai, bet dėl lietuvių inteligentijos trūkumo ir lietuviškos kultūros silpnumo neturėjo drąsos pasitikėti savo pačių jėgomis. Jie instinktyviai žiūrėjo į lenkiškąją civilizaciją, kaip į ištikimiausią sąjungininę, galinčią laiduoti pergale atkakloje kovoje su pravoslavija“⁷, – rašė istorikas kun. J.Stačas. Tad lietuvišką kunigų veiklą bažnytinė vadovybė traktavo kaip pavojingą katalikybei separatizmą ir stengėsi slopinti bažnytinėmis bausmėmis. Daug kunigų jau iš dvasinės seminarijos patekdavo į lenkiškas, gudiškas, Kuršo parapijas, buvo kilnojami iš vienos vietos į kitą. Visuomeninėje kunigų veikloje vyskupai įžiūrėjo „modernizmą“, liberalizmo, pozityvumo įtaką, kurios taip pat negalėjo toleruoti. Kadangi laikraščių leidimu pirmiausia susirūpino aktyviausi kunigai, slaptos spaudos organizatoriai ir bendradarbiai, tikri „litvomanai“, vyskupai negalėjo nuspėti būsimų leidinių turinio. Čia jų taktika skyrėsi: pavyzdžiui, vysk. M.Paliulionis pabandė užbėgti katalikiškosios srovės* veikėjams už akių, išleisdamas, anot A.Dambrausko savo „oficiozą“

“Nedėldienio skaitymas”; vysk. E.Ropas norėjo išmesti iš laikraščio programos telegramas (kartu ir politinių įvykių apžvalgą); prel. J.Antanavičius intrigavo dėl “Šaltinio” redakcijos sudėties – iškėlė iš Seinų veikliausius jo kūrėjus ir bendradarbius kunigus A.Civinską, J.Totoraitį, J.Laukaitį, kun. K.Prapuolenis neapsikentęs pats išvažiavo į Kauną.

Dvasinė valdžia spaudą traktavo kaip tikėjimo, doros stiprinimo priemonę. Ši tematika buvo labai aktuali, nes kitų srovių laikraščiai ją ignoravo. Tačiau jaunoji dvasininkijos karta negalėjo tilpti vien į religinės veiklos bei pasaulėžiūros rėmus, likti 1904–1906 m. įvykių stebėtoja. Atsiradus legalaus visuomeninio, politinio darbo galimybėms, katalikų veikėjai 1905 m. pradėjo organizuoti partiją, norėjo išleisti du jos spaudos organus – valstiečiams ir inteligentijai. Po Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. gruodžio 6 d. įvyko steigiamasis LKDP susirinkimas, išrinkęs jos CK. Susirinkusieji pavedė CK nariams kunigams J.Tumui, J.Totoraičiui bei A.Civinskiui partijos organo “Žiburio” redagavimą.

Vyskupams lietuviškos katalikiškos partijos organizavimas buvo nepriimtinas. Vysk. E.Ropas dar tą pačią gruodžio 6 d. pakvietė susirinkimo dalyvius į kurią ir paragino prisijungti prie kuriamos Vilniuje KKP. Vysk. M.Paliulioniui taip pat buvo artimesnė KKP – sausio pradžioje jis išsiuntinėjo savo diecezijos kunigams jos programą, įsakydamas apsvarstyti dekanatų susirinkimuose. Nė vienas vyskupas neaprobavo P.Būčio jiems pateiktos LKDP programos, tad negalėjo būti kalbos ir apie pritarimą jos spaudos organui. Tokia vyskupų pozicija suardė numatytą LKDP įsteigimo planą, o kartu sužlugdė ir pačią partijos laikraščio idėją.

⁷ Stakauskas J. Vyskupas M.L.Paliulionis ir lietuviškasis klausimas // Židinys. 1939. Nr. 8/9. P. 230.

* “Katalikiškąją srovę” čia vadinami jaunosios lietuvių dvasininkijos kartos veikėjai, “Apžvalgos” ir “Tėvynės sargo” leidėjai bei bendradarbiai. Atsiriboję nuo varpininkų dėl jų religinio indiferentizmo, nesutarimų kovos dėl lietuvių tautos teisių taktikos ir kitais klausimais, jie sudarė atskirą politinę srovę, kurios programa buvo paskelbta 1907 m. “Draugijoje”. Didžiajame Vilniaus Seime šios srovės veikėjai pasivadino krikščionimis demokratais.

Taigi Lietuvos vyskupai pritarė katalikiškos periodikos leidimui, ją rėmė, tačiau jų konservatyvumas, pastangos apsiriboti vien religine tematika ir prolenkiška politinė orientacija buvo kliūtis krikščionių demokratų veikėjams.

PIRMIEJI BANDYMAI PETERBURGE

Legalizavus spaudą, iš karto nustojo ejęs "Tėvynės sargas". Su palengvėjimu atsidusę leidėjai neišleido net beveik parengto spaudai paskutinio jo numerio. "Tėvynės sargas" jau seniai sunkiai vertėsi, – ir dėl lėšų stokos, ir dėl redakcijos sunkumų (redaktorius kun. A.Milukas gyveno Šveicarijoje, o spausdinta Tilžėje). Lietuviai kunigai liko ne tik be spaudos, bet ir be centro, kuris būtų galėjęs koordinuoti katalikiškosios srovės veiklą. Kito centro nebuvo. Suvaržyti draudimo laisvai važinėti, kunigai tarpusavyje bendravo daugiausia vien laiškais. Tai labai apsunkino aktualių klausimų svarstymą, sumanymų įgyvendinimą. Katalikiškosios srovės autoritetai, tautinio sąjūdžio lyderiai buvo išsisklaidę savo parapijose, o dalis jų gyveno Peterburge. XIX a. ten buvo perkeltos svarbiausios Katalikų Bažnyčios įstaigos – metropolijos kurija, Dvasinė akademija ir seminarija. Jose dirbo nemažai lietuvių kunigų, kurie stengėsi panaudoti savo aukštą padėtį Bažnyčios ir Lietuvos labui (J.Mačiulis–Maironis, A.Dambrauskas–Jakštas, P.Bučys, K.Prapuolenis, o šiek tiek vėliau – J.Matulevičius ir kt.).

Pirmieji katalikiško laikraščio leidimu suskato rūpintis Peterburgo dvasinėje akademijoje profesoriavę kunigai lietuviai. Tikėdamiesi silpnesnės cenzūros, jie norėjo leisti laikraštį Peterburge, kur, be to, buvo pakankamai jėgų jam redaguoti. Laikraščio redaktoriumi jau nuo seno buvo numatytas Andrius Dubinskas (1868–1945), dirbęs tuo metu Finansų ministerijoje. Baigęs Seinų kunigų seminariją ir Peterburgo dvasinę akademiją, A.Dubinskas kunigu netapo, tačiau ryšių su studijų draugais nenutraukė, bendradarbiauvo nelegalioje katalikiškoje spaudoje, ją platino. Dėl bemaž visuotinio pasauliečių inteligentų nutolimo nuo religijos ir Bažnyčios, A.Dubinskas buvo tikras radinys dvasininkams, ieškojusiems būdų apeiti valdžios suvaržymus. Jis pirmasis pabandė gauti caro

administracijos leidimą katalikiškam laikraščiui leisti, tačiau greitai turėjo atsisakyti savo ketinimų, nes valdžia draudė valdininkams užsiimti pašaliniais darbais⁸. Tuomet nominaliu redaktoriumi (faktiniu paliekant A. Dubinską) buvo pakviestas J. Januškevičius, mokytojas, bendradarbiavęs Peterburgo vokiečių ir lenkų spaudoje. 1904 m. gegužės 18 d. jis įteikė prašymą katalikiškam laikraščiui „Žiburys“ leisti⁹.

Matyt, mažai tikėdamiesi teigiamo VSRV sprendimo, tuo pačiu metu P. Būčys parašė laišką į Seinus, o A. Dambrauskas – į Kauną kun. P. Januševičiui, kuriais paragino kunigus siųsti prašymus spaudai leisti¹⁰. Seinai į P. Būčio raginimą neatsiliepė, o P. Januševičius nedelsdamas padavė VSRV prašymą savaitraščiui „Lietuva“.

Išsiuntus prašymus, prasidėjo ilgi laukimo mėnesiai. VSRV neskubėjo į juos atsakyti, rinko nuodugnias žinias apie prašytojus. Lietuvoje tuo metu kunigai sujudo rinkti spaudai pinigų. Jie plaukė į einamąją kun. K. Šaulio sąskaitą Panevėžio banke ir buvo numatyti „Žiburio“ leidybai¹¹.

Nesulaukus jokio VSRV atsakymo, lietuviškos spaudos cenzorius prof. E. Volteris 1904 m. rudenį pasiūlė Akademijos profesoriams išleisti kalendorių¹². Ši idėja buvo greitai realizuota: 1905 m. vasario pradžioje pasirodė „Metraštis, arba Kalendorius“, išleistas Peterburgo lietuvių labdariškosios draugijos lėšomis. Jam medžiagą telkė, redagavo ir spausdinimu rūpinosi P. Būčys, labai greitai parengęs pirmąjį kalendoriaus numerį. Vis dėlto numeris pavėlavo, ir leidėjai patyrė didelių nuostolių¹³. Į Lietuvą buvo atsiųsta daugiau nei 2000 egz., tačiau jų išplatinti nepavyko¹⁴, nes dauguma kaimo gyventojų jau buvo įsigiję kurį nors iš anksčiau išėjusių tų metų kalendorių.

⁸ A. Dambrausko 1904 05 16 laiškas J. Tumui // *Athenaeum*. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 12.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ K. Šaulio 1904 05 07 laiškas A. Dambrauskui // *VUBRS*. F. 1. D. 318. L. 2; 1905 11 5 d. laiškas // Ten pat. L. 8.

¹² A. Dambrausko 1904 09 26 laiškas J. Tumui // *Athenaeum*. 1938. T. 9., sąs. 1. P. 13.

¹³ P. Būčio 1905 04 30 laiškas J. Tumui // *VUBRS*. F. 1. D. 456. L. 8.

¹⁴ J. Sriuoginio 1905 06 21 laiškas P. Būčiui // Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – NBRŠ). F. 160. B. 37. L. 1.

P.Būčio redaguojamas Peterburgo lietuvių labdariškosios draugijos „Metraštis, arba Kalendorius“ išėjo ir kitais, 1906 m. Vėliau jam skirta energija buvo nukreipta į katalikiškų laikraščių leidybą.

PLANAI PERIMTI „LIETUVIŲ LAIKRAŠTĮ“

Ištrigus „Žiburio“ ir „Lietuvos“ prašymams, katalikams kilo idėja perimti „Lietuvių laikraštį“. Tai buvo pirmasis legalus laikraštis lietuvių kalba, išėjęs Peterburge 1904 m. lapkričio 18/gruodžio 1 d. Jo steigėjas, leidėjas, o vėliau ir redaktorius buvo Antanas Smilga (1868–1920), vertęs Peterburge prekyba. Smilgų namuose rinkdavosi lietuviai inteligentai, tarp jų minėti Dvasinės akademijos profesoriai, dažnas svečias čia buvo Maironis. Matyt, tautiečių paskatintas ir padrąsintas A.Smilga bandė gauti leidimus lietuviškiems kalendoriams bei maldaknygėms dar 1896–1902 m.¹⁵ „Lietuvių laikraščio“ redaktoriaus K.Vairo–Račkausko nuomone, ir šio savaitraščio leidybos A.Smilga ėmėsi Maironio įkalbinėjamas¹⁶.

Pradėjęs leisti „Lietuvių laikraštį“, A.Smilga asmeniniais laiškais pakvietė Lietuvos kunigus bendradarbiauti, tačiau savaitraščiui jų rašė tik vienas kitas. Aktyviau talkino Peterburgo dvasinės akademijos profesoriai (Maironis, A.Dambrauskas, P.Būčys). Laikraštis laikėsi katalikiškos krypties, ir visą neilgą jo gyvavimo laiką nuolat buvo keliamas klausimas – kaip padaryti jį „kunigijos organu“. Patogi proga atsirado dar beruošiant spaudai pirmąjį numerį. S.Baltramaičiui atsisakius redaguoti „Lietuvių laikraštį“, jo vietą sutiko užimti P.Būčys. Tačiau su tuo nesutiko metropolitas J.Šembekas, nenorėjęs, kad akademijos profesoriai užsiimtų pašaliniais darbais¹⁷.

Toli nuo Lietuvos leistas „Lietuvių laikraštis“ čia nebuvo populiarus. Be to, kaip rašė kun. D.Tumėnas, „tai laikraštis pervis literariškas; prasčiokėliams jis nēr žingeidus“¹⁸.

Lietuvoje mažai skaitomas, „Lietuvių laikraštis“ darėsi leidėjui nuostolingas (tiražas siekė vos 1000 egz.). Jau 1905 m. pradžioje pasklido gandas, kad A.Smilga sutiktų savo laikraštį parduoti. Daugeliui Lietuvos kunigų tokia galimybė atrodė priimtina, jie ragino Peterburgo dvasinės akademijos profesorius ją išnaudoti¹⁹.

Klausimas tapo itin aktualus, pradėjus svarstyti LKDP organizavimo būdus. "Partijos organui gal būtų galima "Liet. laikr." suvartoti, paimant jį į savo rankas. Mūsų užkampyje daug sykių buvo apie vistat šnekėta <...>"²⁰, – rašė P. Būčiui kun. J. Bikinas iš Rietavo 1905 m. pavasarį. Tačiau profesoriai savaitraščio pirkti neskubėjo. "Anot Mačiulio [Maironio – R.L.], kam mums ir pirkti; juk mes galim ir už dyką naudotis iš jo. Galutinai ir aš randu, kad taip iklaikei bene bus geriausiai: galima LL. viską beveik talpinti, net ir tokius dalykus, kurių "dvasiškame laikr[astyje]" negalėtumėm talpinti, dvasiškai valdžiai mums to neleidžiant"²¹, – svarstė A. Dambrauskas.

Nesulaukdamas kunigų apsisprendimo, 1905 m. rudenį A. Smilga parašė vysk. M. Paliulioniu "dievobaimingą gromatą", prašydamas nupirkti jo laikraštį²². Tačiau ir vyskupas savaitraščio nepirko – tikėjosi greitai sulaukti leidimo savo "Nedėldienio skaitymui". Negalėdamas išsilaikyti, 1906 m. sausio pradžioje "Lietuvių laikraštis" staiga, net neįspėjęs savo skaitytojų, sustojo.

P. JANUŠEVIČIAUS "LIETUVA"-"KRYŽIUS"

Kauno kunigų seminarijos profesorius Povilas Januševičius (1866–1948) savo prašymą savaitraščiu "Lietuva" Kaune leisti išsiuntė į VSRV 1904 m. gegužės 22 d.²³ Jis tai padarė gana skubotai, net nepasirūpinęs vyskupo rekomendacija (pastarasis buvo išvykęs).

¹⁵ Tyla A. Mėginimai legaliai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu // Spauda ir spaustuvės. V., 1972. P. 60–63.

¹⁶ Vairas K. Maironis "Lietuvių Laikraštyje" // Ateitis. 1944. Nr. 111. P. 3.

¹⁷ A. Dambrausko 1904 11 09 laiškas J. Tumui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 15.

¹⁸ D. Tumėno 1905 11 16 laiškas J. Tumui // VUBRS. F. 1. D. 232. L. 19.

¹⁹ P. Januševičiaus 1905 11 22 laiškas A. Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 206. L. 32; J. Bikino 1905 09 21 laiškas A. Dambrauskui // VUB. F. 1. D. 306. L. 7.

²⁰ J. Bikino 1905 05 06 laiškas P. Būčiui // NBR. F. 160. B. 23. L. 2.

²¹ A. Dambrausko 1905 03 14 laiškas J. Tumui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 21.

²² J. Bikino 1905 09 21 laiškas A. Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 306. L. 7.

²³ P. Januševičiaus 1904 05 22 prašymas VSRV // RVIA. F. 776. Ap. 14(1904). B. 101. L. 1.

“Vietiniai gyventojai lietuviai-žemaičiai beveik visai neturi dvasinio maisto: priversti maitintis iš abejotino ir įtartino prūsiškos bei amerikietiškos literatūros šaltinio, kas gana kenksmingai veikia visą lietuvių ir žemaičių gyvenimą. Atitraukti juos nuo šio šaltinio gali tik geri leidiniai, prieinami plačiajam skaitytojų ratui”²⁴, – argumentavo savo prašymą P.Januševičius.

Iki vėlyvo rudens negavęs jokie atsakymo, lapkričio pabaigoje jis kreipėsi į vyskupą pagalbos. Pastarasis P.Januševičiaus ketinimams pritarė ir dar vasarą buvo davęs trumpą pažymą, kad kliūčių leisti periodinį savaitraštį nėra²⁵, o klausimui nejudant iš vietos net norėjo parašyti vidaus reikalų ministrui²⁶. Gavęs raštišką P.Januševičiaus prašymą išrūpinti leidimą lietuviškam savaitraščiui “Lietuva” (o jei tas pavadinimas netiktų, – “Kryžius”) Kaune (arba, jei ten negalima, – Vilniuje) leisti²⁷, vyskupas parašė ilgą ir labai palankų šiam sumanymui raštą Kauno gubernatoriui. Jame vyskupas išdėstė savo samprotavimus apie spaudos paskirtį šviesti bei auklėti liaudį ir nurodė, kad tokį leidinį gali leisti tik dvasininkija: “Ji juk pašaukta saugoti ir dorovinius–religinius pradus, ir esamą visuomeninę santvarką; kasdien susijusi su valstiečio gyvenimu, ji pažįsta jo būdą, papročius, jo buitį, visą jo gyvenimą; ji kalba su juo ta pačia suprantama, paprasčia kalba, – jo kalba prilygsta jo protiniam lygiui”²⁸.

Šį vyskupo raštą P.Januševičius pats nunešė Kauno gubernatoriui, prašydamas išsiųsti į Peterburgą su palankiu savo atsiliepimu. Gubernatorius P.Veriovkinas tarpininkauti šiuo klausimu dėsė. Vysk. M.Paliulionio įkalbinėjamas, jis motyvavo bijąs “katalikiškos partijos”²⁹, tačiau galiausiai pasirašė palankų raštą vidaus reikalų ministrui. Palankiai apibūdinęs P.Januševičiaus asmenį (“moraliniu ir politiniu požiūriu visai patikimas, jo visuomeninė bei tarnybinė veikloj nieko smerktino pastebėta nebuvo”) ir pabrėžęs vyskupo pritarimą, nuo savęs gubernatorius pridėjo: “<...> dėl visuotinio lietuvių kaimo gyventojų raštingumo pareikalavimas skaitymui gimtąja kalba taip jaučiamas, kad anksčiau nurodyto laikraščio reikšmės negali sumenkinti jau leisti lietuvių spaudos organai, išeinantys S. Peterburge ir Vilniuje, nes yra skirti inteligentiškesnei tų pačių gyventojų klasei”³⁰.

Taigi savo laikraštį P.Januševičius ketino skirti kaimo gyventojams. Laiškuose A.Dambrauskui jis dėstė: “Man norėtųs išgauti

daleidimą laikraščiu išleidinėti Kaune. Kolei kas bus, aš jį paaukaučiau gaspadinių, mergaičių ir davatų reikalams?! Išleidinėčiau mažomis knygelėmis iki atsirastų geras vedikas”³¹. “<...> jei aš pats valdyčiau laikraštį, – tai aš ir išleidinėčiau savais pinigais, – kaip jau ten butų, taip butų gerai: jei ir duotų kas pašalpa – pinigais – iš karto neimčiau, iki mano laikraštis to neužsipelnytų; dar labjaus neimčiau pinigų iš bendrojo išdo, – nes iš šio nei Tamsta negalėtumei duoti, nei aš imti, – nes jis yra visų”³². Iš šių žodžių galima spręsti, jog P.Januševičius nesiruošė leisti katalikiškosios srovės organo. Vis dėlto “Lietuvos” programa apėmė ne tik religijos, bet ir mokslo, medicinos, literatūros ir kitas sritis, daug vietos skyrė informacijai. Taigi iki “kolei kas bus” buvo paliktas rezervas.

Po pakartotinio prašymo, 1905 m. pavasarį–vasarą P.Januševičiaus byloje VSRV pradėjo kauptis dokumentai – Policijos ir Kitatikių departamentų liudijimai, jog jokių kompromituojančių duomenų apie šį asmenį nėra. Tačiau biurokratinė mašina įsisuko per vėlai: vyskupas jau buvo atšaukęs savo rekomendacijas P.Januševičiui.

“Girdėjau, jog mūsų Didžiūnai [t. y. vyskupai – R.L.] apie laikraštį labai mąsto ir svarsto, bet man nei pusę žodelio nesako”³³, – rašė P.Januševičius A.Dambrauskui 1905 m. vasario pradžioje. Šių svarstymų išdava buvo jam netikėta: vyskupas pareikalavo pakeisti laikraščio pavadinimą (į “Nedėlinis atilsis”) ir susiaurinti programą, norėdamas “įgyti laikraštį vien tik Religijos dalykams”³⁴.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat. L. 4..

²⁶ P.Januševičiaus 1904 10 15 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 206. L. 24.

²⁷ P.Januševičiaus 1904 11 20 prašymas Telšių arba Žemaičių vyskupui // RVIA. F. 776. Ap. 14 (1904). B. 101. L. 5.

²⁸ Telšių vyskupo 1904 11 22 rašto Kauno gubernatoriui kopija // Ten pat. L. 8.

²⁹ P.Januševičiaus 1904 12 03 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 206. L. 25.

³⁰ Kauno gubernatoriaus P.Veriovkino 1904 12 09 raštas vidaus reikalų ministrui // RVIA. F. 776. Ap. 14 (1904). B. 101. L. 22.

³¹ P.Januševičiaus 1904 10 15 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 206. L. 24.

³² P.Januševičiaus 1905 02 02 laiškas A.Dambrauskui // Ten pat. L. 29.

³³ Ten pat.

³⁴ P.Januševičiaus 1905 02 10 laiškas A.Dambrauskui // Ten pat. L. 31.

P.Januševičius bandė vyskupą perkalbėti (prašė A.Dambrauską jį palaikyti, nes vyskupas kaip tik vyko į Peterburgą), – nenorėjo trumpinti programos ir siųsti naują, jau trečią prašymą, neturėdamas atsakymo nei į vieną ankstesnių³⁵. Galiausiai jis apsisprendė nieko nekeisdamas laukti VSRV atsakymo. Tačiau vysk. M.Paliulionis 1905 m. vasario 22 d. pasirašė rekomendaciją Kauno dvasinės seminarijos rektoriui prel. A.Karosui “Nedėldienio skaitymui” leisti, kurioje pareiškė, jog ankstesnis leidimas, jo išduotas P.Januševičiui, netenka galios³⁶.

Istoriko J.Stakausko nuomone, vysk. M.Paliulionis atšaukė savo sutikimą todėl, kad palaikė P.Januševičių kraštutiniu tautininku. Jis bijojo, kad naujosios lietuvių kunigų kartos veikla per daug nenukryptų į tautiškumą ir nepakenktų Bažnyčios labui. Labiau pasitikėdamas buvusiu savo sekretoriumi A.Karosu, vyskupas jam patikėjo naujo lietuviško laikraščio leidimą, pats padiktavo jo programą³⁷. Toks vyskupo žingsnis tik pagilino konfliktą su tautinio sąjūdžio veikėjais ir sužlugdė pirmą katalikišką laikraštį.

VYSKUPO OFICIOZAS “NEDĖLDIENIO SKAITYMAS”

Prel. Antanas Karosas (1856–1947) įteikė prašymą savaitraščiui “Nedėldienio skaitymas” Kaune leisti 1905 m. vasario 23 d.³⁸ Nors vysk. M.Paliulionio ir Vilniaus generalgubernatoriaus rekomendacijos buvo teigiamos, ir šis prašymas VSRV įstrigo, buvo “greitinamas”. Leidimas duotas tik spalio 3 d.³⁹

“Nedėldienio skaitymo” programa buvo dvigubai trumpesnė negu “Lietuvos”. Ją sudarė 6 skyriai: svarbiausi vyriausybės nurodymai, religiniai bei doroviniai, žemės ūkio klausimai, trumpos žinios, Lietuvos spaudos apžvalga ir redakcijos atsakymai, skelbimai⁴⁰. Istorikas J.Stakauskas teigė, jog “Nedėldienio skaitymo” programą nulėmė vyskupo abejingumas tautiniam susipratimui – tautybė, patriotizmas ir politika nerado joje vietos⁴¹. Šis priekaištas pernelyg maksimalistiškas. Patriotizmo reikia ieškoti ne leidinių programoje, bet turinyje. Prašymuose, adresuotuose Peterburgo įstaigoms, nė vienas lietuvių veikėjas nesiskelbė propaguosiąs tautinį atgimimą ar politines platformas.

Katalikiškosios srovės veikėjai žinią apie "Nedėldienio skaitymą" sutiko neslėpdami priešiškuo: "<...> "Skaitymai", žinoma, eis, juk JEK-cija [Jo Ekscelencija – R.L.] nuo savo užmanymo neatsisakys geruoju, negut reiktų padaryti streiką tarp jo bendradarbių"⁴², – rašė A.Dambrauskui K.Šaulys.

Tautinio atgimimo veikėjams ypač apmaudus buvo vyskupo ketinimas leisti laikraštį senąja rašyba (su lenkiškais ł, cz, sz ir kt.). Rašybos klausimas jau seniai buvo virtęs smarkių ginčų objektu, svarstytas kurijose, kunigų susirinkimuose⁴³. Senosios kartos kunigai atkakliai gynė vysk. A.Baranausko rašybą, o vyskupai tarėsi galį tarti šiuo klausimu lemiamą žodį.

Kunigus toks dvasinės valdžios konservatyvumas varė į nevilgtį: "Jeigu mes negalim da užmiršti senos rašybos ir senos maldaknygių kalbos, tai ką čia mums ir besvajoti apie lietuviškus laikraščius. Tegu tais dalykais užsiima svietiškieji. Jie turi pilną tiesą tuose dalykuose neatsižiūrėti ant dvasiško autoriteto <...>. Kai jie galutinai iškovos tiesas ir dėl naujos rašybos ir grynos lietuviškos kalbos, tai ir mes galėsime be baimės atsitraukti nuo apipelėjusio bažnytinio mūsų žargono"⁴⁴, – rašė A.Dambrauskas J.Tumui 1904 m. rudenį.

"Nedėldienio skaitymo" subredaktoriai dvasinė valdžia pakvietė kun. Domininką Tumėną (1860–1919), vieną iš slaptojo "Tėvynės sargo" steigėjų ir redaktorių. Jis iš pradžių buvo apsisprendęs už naująją rašybą, tačiau, susitikęs su prel. A.Karosu ir vysk.

³⁵ P.Januševičiaus 1905 02 22 laiškas A.Dambrauskui // Ten pat. L. 32.

³⁶ Vysk. M.Paliulionio 1905 02 23 rekomendacija prel. A.Karosui // RVIA. F. 776. Ap. 15 (1905). B. 46. L. 3.

³⁷ Stakauskas J. Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje // Tiesos kelias. 1939. Nr. 7/8. P. 551.

³⁸ Prel. A.Karoso 1905 02 23 prašymas VSRV // RVIA. F. 776. Ap. 15 (1905). B. 46. L. 1.

³⁹ VSRV viršininko liudijimas, išduotas prel. A.Karosui 1905 10 03 // Ten pat. L. 15.

⁴⁰ Prel. A.Karoso 1905 02 23 prašymas VSRV // Ten pat. L. 2.

⁴¹ Stakauskas J. Lietuviškasis klausimas... // Tiesos kelias. 1939. Nr. 7/8. P. 551.

⁴² K.Šaulio laiškas A.Dambrauskui (nedatuotas) // VUBRS. F. 1. D. 318. L. 10.

⁴³ P.Januševičiaus 1904 12 12, 1905 02 02 laišakai A.Dambrauskui // VUB. F. 1. E. 206. L. 26, 29 ir kt.

⁴⁴ A.Dambrausko 1904 10 12 laiškas J.Tumui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 14.

M.Paliulioniu, savo nuomonę pakeitė, – sutiko redaguoti senąją. “Taigi, sulauksime nemažai aptauzyjimų iš pusės mūsų kontrklerikalų”⁴⁵, – įvertino šį sprendimą P.Januševičius. Vis dėlto kunigams pavyko išvengti pavojaus išleisti laikraštį XIX a. rašyba. Metų pabaigoje vyskupas pagaliau nusileido kunigų spaudimui ir pakeitė “Nedėldienio skaitymo” rašybą naująja, nors ir pabrėžė nematąs “jokios racijos”⁴⁶.

Vysk. M.Paliulionio pasirengimai leisti “Nedėldienio skaitymą” nepriverstė katalikiškosios srovės veikėjų atsisakyti savo leidinio, nors kelių tos pačios krypties laikraščių išsilaikymas daugeliui atrodė abejotinas. “Nekurie mano busiant tiktai skaitymas davatkomis. Mums neatbutinai reikia kito laikraščio ir dėlto tikimės, kad prižadėtas “Žiburys” teks mūsų draugijai”⁴⁷, – rašė kun. V.Jarulaitis A.Dambrauskui vos įkurtos Šv. Kazimiero draugijos valdybos vardu. Beje, steigiamajame šios draugijos susirinkime 1905 m. spalio 12 d. vysk. M.Paliulionis neleido svarstyti laikraščio klausimo, nors leidimas “Nedėldienio skaitymui” – pirmam katalikiškam laikraščiui – jau buvo gautas. Akivaizdu, kad šį darbą vyskupas norėjo sutelkti savo rankose, neutralizuoti aktyviųjų katalikų veikėjų įtaką.

Susiklostė gana paradoksali situacija: lapkričio mėn. išėjęs “Nedėldienio skaitymas” merdėjo (“Kol kunigai pradės rašinėti, daug da laiko praeis, dėl kunigų rašymo “NedSK” gal suvis numirti, <...> pas mus turi atlikti darbą, gal sakyti, viena redakcija; taigi ant kunigų negal tikėtis”⁴⁸, – rašė kun. K.Šleivys), o dvasininkai ruošėsi išleisti dar bent du katalikiškus laikraščius – inteligentams ir kaimo žmonėms. Tokią situaciją nulėmė tai, kad galėjusių rašyti į lietuvišką spaudą kunigų nebuvo daug. Vieniems trukdė veiklumo stoka, kitiems – nepakankamas kalbos mokėjimas, dar kitiems – prolenkiškos pažiūros. Antai kun. V.Jarulaitis 1905 m. rudenį laiške A.Dambrauskui galėjo nurodyti vos porą “dorai besidarbuojančių” Kauno kunigų – P.Januševičių ir P.Dogelį, kiti “kaip rodos būtų visai svetimtaučiai”⁴⁹. Ir P.Januševičius laiške guodėsi neturįs su kuo iš dvasininkų Kaune pasikalbėti (“nes kunigų stoka”⁵⁰), dvasininkų neveiklumu: “Pas mus mažai ką darome: visi teip sau gyvename, tarsi jokių nebūtų reikalų ir darbų”⁵¹. Taigi tam nedaugeliui lietuvių kunigų nepalaikius

“Nedėldienio skaitymo”, jis buvo pasmerktas žlugti. Tai iš tiesų greitai įvyko. Aštriai kritikuotas ir privačioje korespondencijoje (“Visi susirinkusieji vienbalsiai šaukia, kad “NedSK” redakcija kuo greičiausiai permaintytų, nes dabartinė visai netikusi, daro gėdą kunigams, <...> pažemina katalikišką pressą žmonių akyse”⁵², – referavo į šv. Ignaco atlaidus Plungėje susirinkusių kunigų nuomonę K.Šleivys), ir spaudoje (“N.Skait.” laikraštėlis visai menkas, be jokios pakraipos, nė dvasiškas, nė politiškas, į “šio svieto” dalykus mažai tesikiša”⁵³), “Nedėldienio skaitymas” išsilaikė vos 2 metus. Per tą laiką pasikeitė bent trys redakcijos. 1906 m. vasarą Šv. Kazimiero draugija ultimatyviai pareikalavo vyskupą perduoti laikraščio leidimą į jos rankas: “Nedėldienio Skaitymus” supeikėm bjauriai, o į jo vietą nusprendėm (jei jo kun. Vyskupas neatiduos mums ir tai be jokių sąlygų) leisti mėnesinį dėl inteligentijos ir savaitinį, o toliau pussavaitinį, dėl liaudies”⁵⁴, – rašė kun. J.Strimavičius P.Būčiui apie visuotinį draugijos susirinkimą Kaune. Vyskupas laikraštį atidavė, tačiau jo populiarumas liko menkas. Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo radikali laikraščio reforma, padaryta 1907 m. gruodžio mėn., kai vietoj 103 “Nedėldienio skaitymo” numerio išėjo pirmasis naujo laikraščio (“Vienybė”) numeris.

Jis buvo siuntinėjamas tiems patiems prenumeratoriams, naują savaitraštį redagavo Kauno katedros vikaras kun. Antanas Alekna (1872–1930), kuris nuo 1907 m. vasario faktiškai redagavo ir “Nedėldienio skaitymą”. Taigi pasikeitė tik forma ir pavadinimas.

⁴⁵ P.Januševičiaus 1905 11 07 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 327. L. 4.

⁴⁶ P.Januševičiaus 1905 12 31 laiškas A.Dambrauskui // Ten pat. L. 5.

⁴⁷ V.Jarulaičio 1905 10 22 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 292. L. 2.

⁴⁸ K.Šleivio laiškas A.Dambrauskui (nedatuotas) // VUBRS. F. 1. E. 55. L. 25.

⁴⁹ V.Jarulaičio 1905 10 22 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 292. L. 2.

⁵⁰ P.Januševičiaus 1904 10 15 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 206. L. 24.

⁵¹ P.Januševičiaus 1904 10 05 laiškas A.Dambrauskui // Ten pat. L. 23.

⁵² K.Šleivio 1906 08 11 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 55. L. 27.

⁵³ Kun. P. V-nas /P. Vilūnas/. Visuomenės veikėjų katalikų darbas Lietuvoje // Vilniaus žinios. 1906. Nr. 155.

⁵⁴ J.Strimavičiaus 1906 08 06 laiškas P.Būčiui // Lietuvos archyvas (toliau – LVA). F. 1674. Ap. 1. B. 152. L. 56.

Kaip ir ankstesni redaktoriai, A.Alekna beveik vienas prirašydavo savo savaitraštį, pasirašinėdamas daugybe slapyvardžių bei slapyraidžių⁵⁵.

“Nedėldienio skaitymo” istorija netiesiogiai rodo jaunosios ir senosios dvasininkijos kartos jėgų santykį Lietuvoje. Pastaroji galėjo atspindėti vien oficialią valdžios politiką, buvo per daug nutolusi nuo tautos siekių, orientavosi tik į religinius jos poreikius. Tokia programa revoliucijos laikotarpiu būtų eliminavusi konfesinę inteligentiją iš politinių jėgų arenos, kurios dešinėje jos veikėjai tvirtai stovėjo jau nuo XIX a. pabaigos.

“ŽIBURYS”

Apie jo prašytoją Juozą Januškevičių (1863–1960) turime labai nedaug žinių. Iki 1906 m. jis gyveno Peterburge, kur vertėsi privačiomis vokiečių ir lotynų kalbų pamokomis, rašė į vietos vokiečių bei lenkų spaudą⁵⁶. Matyt, jis buvo Peterburgo lietuvių draugijų narys, todėl kunigams pažįstamas.

Trūksta žinių ir apie J.Januškevičiaus prašymo likimą. Istoriografijoje šis “Žiburys” neminimas, nes neišėjo. Iš užuominų šaltiniuose galima spėti, kad “Žiburio” byla tęsėsi 1904–1906 m., prarandant ir vėl atgaunant viltį, kad jis galų gale bus leistas.

Kaip jau minėta, J.Januškevičius padavė prašymą “Žiburiui” 1904 m. gegužės 18 d., kuris ilgam įklimpo VSRV. Tik lapkričio 9 d. A.Dambrauskas pranešė J.Tumui, kad leidimas nebus duotas, nes J.Januškevičius “pripažintas už neištikimą valdžiai žmogų”⁵⁷. Nežinia kokių priemonių buvo imtasi įtikinti valdžią prašytojo lojalumu, tačiau beveik po metų, t.y. 1905 m. rugsėjo mėn., valdyba rado naują pretekstą leidimo neduoti, – J.Januškevičius neturėjo universiteto diplomo⁵⁸. Tuomet buvo padarytas sėkmingas manevras: J.Januškevičius pakvietė “Žiburio” redaktoriumi A.Dubinską, kuris, be jau minėtų mokyklų, buvo baigęs ir Peterburgo universiteto Teisės fakultetą. Lapkričio 5/18 d. leidimas “Žiburiui” buvo gautas⁵⁹, oficialiu jo redaktoriumi patvirtintas A.Dubinskas⁶⁰.

Gandas, kad “Žiburys” bus leistas, pasiekė Lietuvą dar rugsėjo mėn. Remdamasis kažkokiais Peterburgo šaltiniais, jį paskleidė

kun. J.Karbauskas⁶¹. „Žiburys“ buvo pirmasis, ilgai puoselėtas kunigų sumanymas, nuo 1904 m. pavasario jam rinktos lėšos. Sužinojus apie VSRV leidimą, laikraščio leidėja iš karto pasisiūlė būti „Šaltinio“ draugija, įkurta 1905 m. vasarą Plungėje katalikiškai spaudai leisti. „Musų bendrija noriai prisiima išleidinėjimą minėto laikraščio ant savęs, jei tiktai Jusų Mylista sutiksime buti jojo redaktoriumi. P[onas] Dubinskas gal neatsisakytų buti nominališku „Žiburio“ leidėju ir sądarbininku, o mes priduoatume kaštą“⁶², – rašė A.Dambrauskui vienas „Šaltinio“ draugijos organizatorių kun. J.Bikinas.

„Šaltinio“ draugija Plungėje gyvavo neilgai – vysk. M.Paliulionio iniciatyva susirinę Kaune visų trijų Lietuvos vyskupijų kunigai spalio 13 d. įsteigė vietoj jos Šv. Kazimiero draugiją. Nors, vykdamį į šį susirinkimą, kunigai ruošėsi jame įkurti „Žiburio“ redakciją⁶³, vyskupas, kaip minėta, šio klausimo svarstyti neleido. Mat jau buvo gautas leidimas „Nedėldienio skaitymui“, kurį M.Paliulionis protegavo. Tačiau kunigai „Žiburio“ neatsisakė, ir naujoji Šv. Kazimiero draugija buvo pasiruošusi jį leisti.

Šv. Kazimiero draugijos vadovybė (V. Jarulaitis) atkakliai vengė leisti „Nedėldienio skaitymą“, kuris iš karto pelnė kunigų priešišumą dėl vyskupo pasiryžimo spausdinti jį senąja rašyba. Sužinojęs apie oficialų „Žiburio“ leidimą (A.Dambrauskas informavo telegrama), V.Jarulaitis taip pat telegrama paragino „petropiliečius kuoveikiausiai pradėti rengti redakciją, pasinaudojant pinigais, surinktais tam tikslui pirm 2 metų“⁶⁴. Taigi Lietuvos kunigai planavo leisti „Žiburi“ Peterburge, akademijos profesorių reda-

⁵⁵ Šležas A. Prof. Kan. Antanas Alekna // Athenaeum. 1932. T. 2, sąs. 1. P. 46.

⁵⁶ Lietuviškoji enciklopedija. Boston, 1956. T. 9. P. 298–299.

⁵⁷ A.Dambrausko 1904 11 09 laiškas J.Tumui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 15.

⁵⁸ A.Dambrausko 1905 09 30 laiškas J.Tumui // Ten pat. P. 24.

⁵⁹ J.Bikino 1905 11 10 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 957. L. 3.

⁶⁰ A.Dambrausko 1905 11 10 laiškas P.Januševičiui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 26.

⁶¹ J.Bikino 1905 09 21 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 306. L. 7.

⁶² Ten pat.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ J.Bikino 1905 11 10/23 laiškas J.Tumui // VUBRS. F. 1. D. 957. L. 3.

guojamą. Lėšas jo leidimui žadėjo duoti Šv. Kazimiero draugija, ketinusi padaryti šį laikraštį "centrališkuoju Lietuvos kunigijos organu"⁶⁵.

Vis dėlto "Žiburio" redakcija Peterburge nebuvo sudaryta. A.Dambrauskas, seniai numatytas ir visų raginamas jį redaguoti, nesiryžo imtis šio darbo. Ilgame laiške Šv. Kazimiero draugijos valdybos nariui P.Januševičiui jis samprotavo: "Bet kyla klausimas: ar "Ž." galės išlaikyti konkurenciją su "Skaitymais". "Sk." bus juk oficiališkasis vyskupo organas. Todėl gali atsitikti taip, jog vyskupas prisiųs džiakonams ir klebonams po kokį 100 ar daugiau egzempliorių su prisakymu – praplatinti tarp žmonių. Na, ir ar daug atsiras kunigų, kurie drįs atvirai pasakyti: ačiu Jusų Sveikatai, mums labiau patinka "Ž-ys"! O jei taip, tai "Ž-iumi" gali nebeatsirasti skaitytojų po parapijas"⁶⁶. Iš principo sutikdamas tapti "Žiburio" redaktoriumi ("Meilesnis man tai darbas negu profesoriavimas"⁶⁷), A.Dambrauskas abejojo – jei vyskupas ir sutiktų leisti jį "į redaktorių", tektų išeiti iš akademijos, t.y. netekti algos bei išlaikymo. Be to, būdamas "žmogus nepraktikas", A.Dambrauskas sutiko prisiimti tik "literariškąją" darbo dalį, o finansams, reikalams su spaustuvėmis ir pan. tvarkyti prašė duoti pagalbininką. Taigi numatęs tiek kliūčių savo kandidatūrai, A.Dambrauskas siūlė oficialiu "Žiburio" redaktoriumi palikti A.Dubinską, o jis pats su P.Būčiu redaguotų neoficialiai: "Nereiktų tat nei oficiališko leidimo vyskupo. Laikraštis išeitų su Dubinsko parašu, bet tarnautų mums. Turėtumėm tiktai paagituoti, kad žmonės imtų jį skaityti ir išsirašinėti"⁶⁸.

Iš užuominų spaudoje ir laiškuose⁶⁹ žinome, kad "Žiburio" klausimas buvo svarstytas kunigų susirinkimuose Vilniuje bei Kaune, visų dvasininkų (taip pat ir Peterburgo profesorų) nuomones bandė koncentruoti kun. J.Karbauskas ir J.Tumas. Šių pastangų rezultatas, matyt, buvo "Žiburio" statusas, numatytas 1905 m. gruodžio 6 d. įvykusiame lietuvių kunigų susirinkime. Kaip minėta, visų trijų Lietuvos vyskupijų dvasininkai jame mėgino įkurti LKDP, išrinko jos CK, kurio nariai (J.Tumas, J.Totoraitis, A.Civinskas) turėjo apsigyventi Vilniuje ir leisti partijos spaudos organą. Juo buvo numatytas "Žiburys", leidimo išlaidas turėjo padengti Šv. Kazimiero draugija. Tačiau įkurti LKDP tomis

dienomis nepavyko, dėl priešiškos Vilniaus kurijos pozicijos CK nariai negalėjo apsigyventi Vilniuje. Neatsisakant LKDP idėjos (Peterburge ruošta jos programa), toliau buvo sprendžiamas ir „Žiburio“ klausimas.

„Žiburiu“, kaip LKDP organu, toliau rūpinosi P.Bučys ir J.Totoraitis. Pirmasis nupirko už 150 rb iš J. Januškevičiaus (oficialiai, žinoma, iš A.Dubinsko) VSRV leidimą šiam laikraščiu ir užrašė pas notarą J.Totoraičio vardu. Tačiau jų pastangos nebesulaukė kitų kunigų pritarimo. 1906 m. vasario 3 d. laiške P.Būčiui J.Totoraitis nusivylęs skundėsi, kad jų pirkiniumi niekas nesusidomėjo: „Seinuose man nė už kelią, ką buvau pridėjęs prie jų duotųjų pinigų, nė tų 50 rub. už Žiburį nieko nepasiūlė, nors buvau užsiminęs. Matydamas, kad iš mudviejų pirkinio nieko nebus, nelindau nė vienam į akis su savo reikalais. <...> Nu ir Žiburys gulintis dabar mano pulpite bus mudviejų nuosavybė“⁷⁰.

Gruodžio 6 d. kunigų nutarimas išleisti Vilniuje „Žiburį“ pradėjo irti mėnesio pabaigoje. Pirmiausia Šv. Kazimiero draugija atsisakė jį finansuoti. A.Dambrauskas (nors oficialiai dar tik pakviestas vadovauti šiai draugijai) suskaičiavo kunigų surinktus laikraščiu pinigus („Išaiškinimui finansiško padėjimo buvau tyčia nuvažiavęs Kaunan 6–10 šio [gruodžio – R. L.] mėnesio“, – rašė laiške J.Tumui) ir nusprendė ankstesnius susitarimus „esant negalimu dalyku“⁷¹. Todėl Šv. Kazimiero draugija atsisakė išlaikyti Vilniuje tris redaktorių (kartu ir partijos CK narius!), pakvietė tik vieną A.Civinską, kuris, be to, pats turėjo pasirūpinti trūkstantomis lėšomis bei

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ A.Dambrausko 1905 11 10 laiškas P.Januševičiui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 25.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Ten pat. P. 26.

⁶⁹ Atbalsiai Vilniuje // Vilniaus žinios. 1905. Nr. 248; Laiškai į „Vilniaus žinių“ redakciją // Ten pat. Nr. 252. Petrusis A. Į Vilniaus vyskupijos kunigų–lietuvius // Ten pat. Nr. 254; P.Januševičiaus 1905 09 14 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 327. L. 3; P.Januševičiaus 1905 11 13 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. D. 206. L. 38.

⁷⁰ J.Totoraičio 1906 02 03 laiškas P.Būčiui // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 139. L. 1.

⁷¹ A.Dambrausko 1905 12 22 laiškas J.Tumui // Athenaeum. 1938. T. 9, sąs. 1. P. 27.

reikalingomis patalpomis⁷². Toks pasiūlymas iš esmės griovė ne tiek "Žiburio", kiek LKDP įkūrimo planą, palikdamas jos CK tik vieną žmogų. Tačiau ir tas vienas – A.Civinskas – nebeišvyko į Vilnių. Nesutikdama su naujomis Šv. Kazimiero draugijos sąlygomis, prieštaraujančiomis gruodžio 6 d. susirinkimo nutarimams (be minėtų redakcijos pakeitimų, ji numatė skirti "Žiburį" ne kaimo žmonėms, bet inteligentijai, norėjo leisti jį Kaune), Seinų vyskupijos vadovybė pareiškė leisianti Seinuose "Šaltinį", leidimas kuriam buvo gautas dar 1905 m. rudenį. Jo redaktorais paskirti A.Civinskas, J.Totoraitis ir J.Laukaitis⁷³.

1906 m. pradžioje "Žiburio" leidimas tapo nebeaktualus. Bendros kunigų pastangos susivienyti į LKDP nutrūko, jos CK nariai A.Civinskas ir J.Totoraitis pradėjo redaguoti Seinuose "Šaltinį", jokio kito centrinio partijos organo nei išrinkta, nei paskirta nebuvo. A.Dambrauskas, 1906 m. vasarą grįžęs į Kauną ir pradėjęs vadovauti Šv. Kazimiero draugijai, krikščionių demokratų organizavimu nesirūpino. Matyt, įsitikinęs šių pastangų bergždumu, savo redaguojamoje "Draugijoje" jis viešai atsiribojo nuo siaurų partinių interesų (žr. toliau). Taigi neįkūrus LKDP, neliko ir "Žiburio" leidėjo. Atskirose vyskupijose jau ėjo katalikiški laikraščiai (Kaune – "Nedėldienio skaitymas", Seinuose – "Šaltinis", Vilniuje – "Šviesa"), o bendram Lietuvos kunigų laikraščiui pritrūko jėgų.

SEINŲ "ŠALTINIS"

"Šaltinis" vienintelis iš šiame straipsnyje minimų katalikiškų laikraščių ėjo iki 1940 m. Po Pirmojo pasaulinio karo Marijampolėje jį atgaivino vienuoliai marijonai, tuo lyg patvirtindami pirmųjų leidėjų įsitikinimą, kad laikraštis Lietuvai gali būti leidžiamas ir provincijoje.

"Šaltinio" organizavimo pradžia – 1904 m. rugpjūčio 11 d., kai "Jo Mylistos Žemaičių Vyskupo sumanymu susirinkę pasitarti apie kėlimą šviesos tarp lietuvių", visų trijų vyskupijų atstovai (iš viso 28) nutarė: 1) įsteigti Vilniuje populiarų savaitraštį "Šaltinis", kuriam leidimą "maloningai ir uoliai padedant Jų Ekscelencijoms lietuviškiems vyskupams" turėjo gauti kun. K.Prapuolenis;

2) laikraščio redagavimą pavesti A.Dambrauskui; 3) fondą laikraščiu įsteigti surinkti iš visų trijų vyskupijų dvasininkų⁷⁴.

Išskyrus keletą užuominų laiškuose, daugiau šaltinių apie šį kunigų susirinkimą neturime. Nežinia, kaip buvo priimti minimi nutarimai. Kazimiero Prapuolenio (1858–1933) kandidatūra buvo pasirinkta neatsitiktinai, nors, atrodo, be jo sutikimo*. Ilgus metus dirbdamas Peterburge metropolito kanceliarijos sekretoriumi, Imperatoriškojo Pažų korpuso Maltos bažnyčios kapelionu ir kitose pareigose, jis buvo įgijęs daugybę naudingų pažinčių, o svarbiausia – valdžiai ištikimo žmogaus reputaciją. Caro vyriausybė buvo apdovanojusi K.Prapuolenį bent 5 ordinais, 1903 m. (ir antrą kartą 1910 m.) nesėkmingai siūlė Romos kurijai suteikti jam vyskupo šventimus, o 1904 m. pavasarį, kai naujasis arkivyskupas grafas J.Šembekas atleido K.Prapuolenį iš visų pareigų, vidaus reikalų ministrui tarpininkaujant, caras jam paskyrė 2400 rb.** kasmetinę pensiją⁷⁵.

Lietuviams kunigams buvo žinomas ne tik geras K.Prapuolenio vardas valdžios akyse, bet ir jo nuopelnai kovoje dėl lietuviškos spaudos bei tautinis apsisprendimas⁷⁶, tad gauti leidimą „Šaltiniui“ patikėta jam. Būti dar ir laikraščio redaktoriumi K.Prapuolenis negalėjo. Vėliau savo atsiminimuose jis prisipažino, kad, 1904 m. grįžęs į Seinus, lietuviškai rašyti nemokėjo, lenkų ar rusų kalba parašytus straipsnius išversdavo kun. J.Laukaitis⁷⁷.

⁷² Ten pat; A.Dambrausko rankraštis (nedatuotas) // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MABRS). F. 179. B. 8. L. 2.

⁷³ Prel. J.Antanavičiaus laiškas (nedatuotas) // NBRF. F. 83. B. 12. L. 3–4.

⁷⁴ Nepartinis darbas // Mūsų senovė. Tilžė, 1921. T. 1. Kn. 2. P. 118.

* 1904 09 21 laiške A.Dambrauskui J.Laukaitis rašė: „Kan. Prapuolenis šiomis dienomis atvyko į Seinus, taigi norėtumėm tuojau paduoti prašymą. Turės būtina sutikti, nes vers jį prie to mūsų Administratorius“ (VUB. F. 1. F. 161. L. 2.).

** Tokia didelė pensija buvo skiriama labai retai, juolab išimtinis atvejis – katalikų kunigui.

⁷⁵ Vidaus reikalų ministro pranešimas carui 1904 05 26 // RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 1018. L. 7–8.

⁷⁶ Žr.: Dubinskas A. K. Prapuolenio nuopelnai savąją spaudą atgaunant // Lietuvos aidas. 1933. Nr. 165–166; Yčas M. A.a. Kanauninkas K.Prapuolenis // Vairas. 1933. Nr. 5, t. 8. P. 92–97.

⁷⁷ K.Prapuolenio atsiminimai // VUBRS. F. 1. F. 682. L. 31.

1904 m. rugsėjo 17/30 d. K.Prapuolenis pasiuntė VSRV prašymą savaitraščiui „Šaltinis“ Vilniuje leisti, neužmiršdamas nurodyti visus savo titulus ir pridėti reikalingus dokumentus – savo ir A.Dambrausko tarnybos lapus, Mogiliovo metropolito, Žemaičių vyskupo bei Seinų diecezijos valdytojo liudijimus, jog jokių kliūčių leisti „Šaltinį“ nėra⁷⁸. Prašyme buvo išdėstyta išties didžiulė „Šaltinio“ programa – 26-uose punktuose paminėtos visos galimos temos: vyriausybės pranešimai, vedamieji straipsniai visuomeniniais klausimais, religijos, žemės ūkio, mokslo, pedagogikos, politikos, literatūros, meno, teisės ir kiti straipsniai, jumoras, iliustracijos, skelbimai⁷⁹. Galime spėti, kad tokia plati programa buvo sudaryta K.Prapuolenio iniciatyva, kuris savo ryšių dėka tikėjosi nesunkiai ją patvirtinti. Tačiau ir šis prašymas VSRV įstrigo. Skirtingai nuo kitų prašytojų, kurie be jokios informacijos laukė nesulaukė VSRV sprendimo, nepraėjus nė mėnesiui K.Prapuolenis gavo mandagų šios įstaigos kanceliarijos pranešimą apie tai, kad vidaus reikalų ministras laiko būtinybe leidimą „Šaltiniui“ atidėti⁸⁰. Nieko nepadėjo ir seno K.Prapuolenio draugo, Katalikų reikalų skyriaus viršininko, daug prisidėjusio prie lietuviškos spaudos grąžinimo bylos, K.Strolmano tarpininkavimas⁸¹. Tik po metų valdžia įsidrąsino duoti leidimus katalikiškiems laikraščiams.

Buvo spėjama, jog svarbiausias pretekstas leidimą atidėti yra A.Dambrausko teistumas (už atsisakymą iškilmių dienomis vesti katalikų vaikus į cerkvę 1889–1894 m. jis buvo ištremtas į Novgorodo guberniją), todėl 1905 m. vasarą Seinuose buvo nuspręsta palikti leidėju–redaktoriumi vieną K.Prapuolenį. „Taigi pranešdamas Jums apie tai, – aš Jus, vardu seiniškių, atliuosuoju nuog redaktorystės – o kaip toliau bus, gavę daleidimą pažiūrėsime, nes viliuosi, kad šį sykį jau „управл.“ nebegalės išsisukti“⁸², – rašė K.Prapuolenis A.Dambrauskui. Bet VSRV ir vėl „išsisuko“.

Sužinojęs, jog prašymas nepatenkinamas dėl pernelyg plačios „Šaltinio“ programos ir dėl to, kad A.Dambrauskas gyvena ne Vilniuje, 1905 m. spalio 3 d. K.Prapuolenis išsiuntė VSRV naują prašymą. „Šaltinio“ programa jame sutrumpinta perpus (iš esmės ji liko tokia pat, tik glausčiau išdėstyta), taip pat buvo nurodyta, jog redaktorius A.Dambrauskas pasirengęs persikelti į Vilnių⁸³. K.Prapuoleniui paprašius, Vilniaus generalgubernatorius parašė

vidaus reikalų ministrui labai palankias abiejų asmenų charakteristikas ir siūlė patenkinti prašymą* dar ir dėl to, kad lietuviška spauda yra viena iš veiksmingiausių priemonių kovoje su Šiaurės Vakarų krašto lenkinimu⁸⁴.

1905 m. spalio 19 d. leidimas „Šaltiniui“ buvo duotas⁸⁵. Jo leidimo vieta nurodytas Vilnius, tačiau labai greitai (lapkričio 15 d.) K.Prapuolenis gavo VSRV leidimą spausdinti jį Seinuose, dvasinei konsistorijai cenzūruojant⁸⁶. Šitas žingsnis iš esmės pakeitė prieš metus numatytą „Šaltinio“ statusą (jis turėjo eiti Vilniuje kaip bendras kunigų leidinys), o vėliau visiškai supainiojo dvasininkų planus.

Beveik tuo pat metu – 1905 m. spalio–lapkričio mėn. – buvo gauti leidimai net trims katalikiškiems laikraščiams: „Nedėldienio skaitymui“, „Šaltiniui“ ir „Žiburiui“. „Nedėldienio skaitymą“, kaip minėjome, kunigai traktavo kaip vyskupo oficiozą, o du pastaruosius ketino padaryti katalikiškosios srovės, kuri metų pabaigoje pasivadino krikščioniškąja demokratija, leidiniais. „Abudu yra reikalingi-tuojaus, jog mūsų pačių (kunigų) reikalų – galybė, o ner kame jų svarstyti; organo katalikiškajai visuomenei su platesne programa teipogi neatbutinai reikia; dėlto rūpinkimės kaip nors juos abudu įvykdinti. Trys vyskupijos man rodos turėtų išlaikyti

⁷⁸ K.Prapuolenio 1904 09 17/30 prašymas VSRV ir kiti dokumentai // RVIA. F. 776. Ap. 14 (1904). B. 160. L. 2–13.

⁷⁹ Ten pat. L. 2.

⁸⁰ VSRV kanceliarijos 1904 10 14 raštas // Ten pat. L. 17.

⁸¹ K.Strolmano 1904 11 18 laiškas, rašytas V.Adikajevskiui // Ten pat. L. 18–21.

⁸² K.Prapuolenio 1905 08 24 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 169. L. 6.

⁸³ K.Prapuolenio 1905 10 03 prašymas VRSV // RVIA. F. 776. Ap. 14 (1904). B. 160. L. 30–31.

* Pastebėtina, kad generalgubernatorius neatsižvelgė į visiškai priešingą Vilniaus gubernatoriaus nuomonę. Pastarasis siūlė prašymą atmesti, nes K.Prapuolenis ir A.Dambrauskas nėra Vilniaus gyventojai ir nežino vietos žmonių poreikių; be to, nedideliame lietuvių skaitytojų būreliui pakanka vieno jau leidžiamo laikraščio (LVIA. F. 378. Ap. 114. 1905. B. 356. L. 10).

⁸⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus 1905 08 23 raštas vidaus reikalų ministrui // Ten pat. L. 27.

⁸⁵ VSRV liudijimas, išduotas K.Prapuoleniui 1905 10 19 // Ten pat. L. 35.

⁸⁶ VSRV liudijimas, išduotas K.Prapuoleniui 1905 11 15 // Ten pat. L. 46.

du laikraščiu"⁸⁷, – rašė J. Bikinas 1905 m. rudenį J. Tumui. Buvo diskutuojama, kurį laikraštį skirti kaimo žmonėms, o kurį inteligentijai.

“Aukščiausiu lygiu” katalikiškos spaudos klausimas buvo svarstomas Vilniuje 1905 m. gruodžio 6 d. vykusiame steigiamajame LKDP susirinkime. Kaip minėta, susirinkusieji nutarė pirmiausia išleisti Vilniuje partijos organą “Žiburys”.

Susirinkime buvo svarstytas ir “Šaltinio” klausimas. Kaip po daugelio metų savo atsiminimuose rašė P. Būčys, jį iškėlė kun. J. Laukaitis, vyskupijos administratoriaus J. Antanavičiaus vardu pareiškęs, kad Seinų vyskupija leis savo laikraštį Seinuose. “Nebuvo galima abejoti, kad bendras trijų vyskupijų veikimas yra užmuštas, – rašė P. Būčys – <...> Seinų miesto mažumas, neturėjimas geležinkelio ir padėtis pačiame Lietuvos užkampyje anaipol neragino žemaičių ir vilniečių tapti Seinų saulės planetomis. Jau nereikia nė minėti, kad apie prel. Antanavičiaus nuopelnus lietuviškai spaudai jos draudimo metu niekas nebuvo girdėjęs, o visi matė, kad jis valdys Seinuose leidžiamą laikraštį. Bandyta įtikinėti kun. Laukaitį, kad jo pareiškimas kenkia Lietuvos katalikybei, bet tas Seinų kurijos valios reiškėjas nesidavė įtikinamas”⁸⁸.

Nors daugiau šaltinių apie šį gruodžio 6 d. kunigų susirinkimo epizodą neturime, kiti faktai netiesiogiai patvirtina P. Būčio atsiminimus. Seinuose pradėta ruošti “Šaltinį” leisti nedelsiant, vos tik gavus VSRV leidimą. Antai K. Prapuolenio prašymas Suvalkų gubernatoriui padėti gauti leidimą leisti “Šaltinį” Seinuose, o ne Vilniuje, datuotas 1905 m. lapkričio 1/14 d.⁸⁹ Lapkričio 12 d. Seinų notaras įregistravo “Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir Bendrovės” sutartį, kuria minimi kunigai įkūrė pasitikėjimo bendrovę su 3600 rb kapitalu spaustuvei Seinuose įkurti⁹⁰.

Taigi 1905 m. gruodžio mėn. Seinų kunigai buvo ne tik apsisprendę, bet ir energingai ruošėsi leisti “Šaltinį” savo vyskupijos centre. Tuo pat metu jie neatsisakė prisidėti prie “Žiburio” leidimo. Tai rodo dviejų vyskupijos kunigų išrinkimas šio laikraščio redaktorais ir J. Laukaičio pažadas, atsakant į Šv. Kazimiero draugijos išdininko P. Januševičiaus telegramą (“Kiek aukojate pinigų specialiai “Žiburiui”. Kada išsiųsite”), atsiųsti 2800 rb⁹¹. J. Totoraitis, kaip minėta, gruodžio mėn. parvežė iš Peterburgo P. Būčio nupirktą ir notarine sutartimi jam perduotą leidimą “Žiburiui”.

Situacija pasikeitė gruodžio pabaigoje. Šv. Kazimiero draugijai dėl lėšų stokos pakvietus į "Žiburio" redakciją vien A.Civinską ir savavališkai nuštačius kitas jo leidimo sąlygas, Seinai tuo pasinaudojo ir pareiškė leisią savo "Šaltinį". Laiške diecezijos kunigams prel. J.Antanavičius apkaltino Šv. Kazimiero draugiją gruodžio 6 d. nutarimų suardymu ir paragino juos raštais, prumeratos platinimu ir bendrovės pajų pirkimu prisidėti prie "Šaltinio" leidimo⁹². Į savaitraščio redakciją paskirti, kaip minėta, kun. J.Toraitis ir A.Civinskas.

Toks Seinų sprendimas visiškai išardė gruodžio 6 d. susirinkime išrinktą partijos CK." <...> Centralinis komitetas žuvo galutinai. Jogei nė viena partija pasaulyje nefunkcionavo, nė nefunkcionuos be centralinio komiteto, tai dabar jau aišku, kad ir LKD nėra"⁹³, – rašė P.Būčys, sužinojęs apie seiniškių kunigų planus. Suprantama, seiniškiai, turėdami savo rankose "Šaltinį", nenorėjo išsižadėti nei jo, nei vyskupijoje surinktų spaudai pinigų. Kadangi mieste veikė kunigų seminarija, tikėtasi didelio bendradarbių, rašysiančių laikraščiui, skaičiaus. Be to, turėjo kilnų tikslą atgaivinti aplenkėjusius dzūkus, šviesti Lietuvos pakraštį lietuvišku katalikišku žodžiu.

Dauguma kunigų seiniškių ketinimams nepritarė⁹⁴. Seinai jiems atrodė tolimas užkampis (4 mylios iki geležinkelio). Vis dėlto neilgai trukus, kovo mėn. "Šaltinis" išėjo. 1907 m. jis pasivadino "ilustruotu lietuvių krikščionių demokratų savaitraščiu". "Tie žodžiai visai nereiškia, kad tai būtų "partijos" oficiališkasis (valdiškasis) laikraštis, bet reiškia vien tai, kad "Šaltinis" skiriamas tiems

⁸⁷ J.Bikino 1905 11 10/23 laiškas J.Tumui // VUBRS. F. 1. D. 957. L. 3.

⁸⁸ Būčys P. Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo // Tėvynės sargas. 1948. Nr. 4. P. 256.

⁸⁹ K.Prapuolenio 1905 11 1/14 prašymas Suvalkų gubernatoriui // RVIA. F. 776. Ap. 14 (1904). B. 160. L. 41.

⁹⁰ Gerbiamas Tamsta! Seinai, 1906. P. 1–5.

⁹¹ A.Dambrausko rankraštis (nedatuotas) // MABRS. F. 179. B. 81. L. 2.

⁹² J.Antanavičiaus laiškas (nedatuotas) // NB. F. 83. B. 12. L. 3.

⁹³ P.Būčio 1906 01 05 laiškas J.Torairaičiui // Ten pat. L. 1.

⁹⁴ J.Torairaičio 1906 02 24 laiškas P.Būčiui // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 139. L. 2.

lietuviams (sodiečiams), kuriems brangu krikščionybė ir demokratiškumas"⁹⁵, – aiškino savaitraščio redaktorius J.Vailokaitis. Tokios antraštės atsiradimas tuo metu neatrodė keistas, nes patys kunigai laikė save krikščionimis demokratais, o politinės partijos buvo toks naujas, neįprastas dalykas, jog riba tarp faktinio ir "laikraštinio" jų egzistavimo nebuvo išryškėjusi. "<...> partijas gimdo ne programos, bet laiko dvasia; manantys individuumai logikos keliu išdirba vienodas nuomones ir išeina darbai vienodi, nors neprotokuojami"⁹⁶, – rašė apgailėstaudamas J.Tumas į Ameriką kun. A.Kaupui dėl nepavykusių mėginimų įkurti LKDP, tačiau optimistiškai vertino pačios krikščioniškosios demokratijos ateitį Lietuvoje. Taigi "Šaltinis" tapo regioniniu šios srovės leidiniu, įnešusiu labai svarų indėlį į jos išaugimą ir įtakingą politinę partiją.

KATALIKIŠKI LAIKRAŠČIAI VILNIUJE

1904 m. gegužės 6 d. prašymą katalikiškiems laikraščiams leisti generalgubernatoriui įteikė Vilniaus šv. Jono bažnyčios vikaras kun. Juozas Ambrozevičius (1855–1915)*. "Norėdamas išleisti Vilniuje du periodinius leidinius lietuvių kalba lotynišku–lietuvišku šriftu, be išankstinės cenzūros, – "Šviesa" ir "Lietuvos bitininkas", turiu garbės nuolankiausiai prašyti Jūsų Šviesybę malonėti išprašyti tam Jo Prakilnybės Pono Vidaus Reikalų Ministro leidimą"⁹⁷, – rašė J.Ambrozevičius pareiškime generalgubernatoriui, kartu nurodydamas, jog "Šviesą" numato leisti kas savaitę, kaip dvasinio, dorovinio, politinio turinio bei mokslo populiarinimo žurnalą, o "Lietuvos bitininką" – kas mėnesį, kaip mokslinį praktinį bitininkystės žurnalą.

Prašymą laikraščiams leisti J.Ambrozevičius, matyt, įteikė savo iniciatyva, nes su katalikiškosios srovės atstovais nebuvo susijęs. Turėjo apsieiti ir be Vilniaus vysk. E.Ropo rekomendacijų, nes būdamas, anot J.Tumo, "uolus lietuviybės pionierius Lietuvos rytuose", greitai tapo mirtinu jo priešu.

Du mėnesius išgulėjęs generalgubernatoriaus kanceliarijoje, J.Ambrozevičiaus prašymas buvo referuotas vidaus reikalų ministrui. Supažindinęs su prašytojo biografija, generalgubernatorius

pareiškė: „Kunigas Ambrozevičius yra kraštutinis litvomanas ir nėra toks asmuo, kuriam be baimės būtų galima patikėti vadovavimą tokiam periodiniam spaudos organui, kaip jo pasiūlytas žurnalas „Šviesa“, į kurio programą įeina vietos visuomeninio ir politinio gyvenimo klausimų svarstymas“⁹⁸. Vis dėlto generalgubernatorius sutiko, kad J.Ambrozevičiui būtų suteiktas leidimas „Lietuvos bitininkui“, nes jis buvo žinomas bitininkystės specialistas. Analogišką nuomonę pareiškė ir Policijos departamentas, kurio duomenimis, J.Ambrozevičius buvo vienas „lietuvių politinės partijos“ vadų⁹⁹.

Gavęs leidimą tik „Lietuvos bitininkui“, J.Ambrozevičius mėgino išplėsti jo programą. Naujame prašyme VSRV jis siūlė pakeisti žurnalo pavadinimą į „Lietuvos ūkininkas ir bitininkas“, padaryti jį savaitiniu ir leisti spausdinti religinius, ekonominius, mokslo populiarinimo straipsnius¹⁰⁰. Iš esmės J.Ambrozevičius dar kartą pasiūlė „Šviesos“ programą. Nors VSRV atsakymas buvo neigiamas, tačiau pradėjęs leisti „Lietuvos bitininką“ J.Ambrozevičius sugebėjo išplėsti jo turinį ir politinių įvykių, naujienų informacija. Bet dėl specializuotos paskirties ir riboto bendradarbių skaičiaus „Lietuvos bitininkas“ nebuvo populiarus ir 1905 m. nustojo ejęs.

Supaprastinus periodinės spaudos leidybos įstatymus, 1906 m. pradžioje J.Ambrozevičius gavo Vilniaus gubernatoriaus leidimą „Šviesai“ su gana plačia (12 punktų) programa, apimančia politinius įvykius, ekonominius klausimus ir grožinę literatūrą¹⁰¹. Tačiau tokios plačios programos šis leidinys, ejęs Vilniuje 1906–1908 m.,

⁹⁵ Vailokaitis J. Kas laikraščiuose rašoma? // Šaltinis. 1907. Nr. 17. P. 270.

⁹⁶ J.Tumo 1906 02 21 laiškas A.Kaupui // Literatūra. 1988. T. 30, sąs. 1. P. 75.

* Matyt, jis buvo vienas iš nedaugelio lietuvių, kuriems iš anksto buvo žinoma, jog caras ketino priimti sprendimą dėl lietuvių spaudos balandžio 30 d.

⁹⁷ J.Ambrozevičiaus 1904 04 06 pareiškimas generalgubernatoriui // Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 378. Ap. 114 (1904). B. 275. L. 4.

⁹⁸ Generalgubernatoriaus 1904 06 10 raštas vidaus reikalų ministrui // RVIA. F. 776. Ap. 14 (1904). B. 114. L. 1.

⁹⁹ Policijos departamento 1904 08 28 raštas VSRV // Ten pat. L. 9.

¹⁰⁰ J.Ambrozevičiaus prašymas VSRV // Ten pat. L. 19.

¹⁰¹ Vilniaus gubernatoriaus 1906 01 24 raštas VSRV // Ten pat. Ap. 22 (1906). B. 88. L. 1.

neapropė. Jis greičiau buvo asmeninis J. Ambrozevičiaus žurnalas, kurį leidėjas užpildė savo konflikto su vysk. E. Ropu ir kitais asmenimis dokumentais. Skandalingas jo turinys buvo pastebėtas net Vatikane: "Liūdna, jog Vilnius išvydo periodinį leidinį, kurio redaktorius yra dvasininkas, išdrįšęs iš savo nacionalinių principų taško kritikuoti vyskupo veiksmus, vyriausybės apologetas, tuo būdu parodęs, kad jam ne ypatingai brangūs aukščiausi tikėjimo interesai"¹⁰². Nė vienas Lietuvos kunigas nestojo į tokią atvirą, nekompromisinę kovą su prolenkiška vyskupų politika, kaip J. Ambrozevičius. Šioje kovoje jį palaikė Vilniaus inteligentai, 1907 m. vasarą įsteigę "Sąjungą kovai dėl lietuvių kalbos teisių Vilnijos bažnyčiose". Greitai "Šviesa" tapo sąjungos organu.

Krikščionių demokratų veikėjai, be abejo, džiaugėsi vieša E. Ropo ir kitų lenkintojų kritika, tačiau jokių užuominų apie "Šviesos" panaudojimą šios srovės interesams neaptikome. J. Ambrozevičius krikščioniškąją demokratiją irgi, atrodo, nesidomėjo, o politinėje veikloje bendradarbiavo su nuosaikiųjų liberalų, mėginusių 1906 m. įkurti Tautiškąją lietuvių demokratų partiją, grupe. Už dvasinės cenzūros neapbruotų katekizmo ir elementoriaus išleidimą jis buvo suspenduotas. Tad J. Ambrozevičius buvo pernelyg drastiškas partneris krikščionims demokratams, kurie nedrįso veikti (organizuotis) prieš vyskupo valią.

J. TUMAS IR "VILNIAUS ŽINIOS"

1907 m. sausio–balandžio mėn., taigi 3 mėnesius, "Vilniaus žinias" redagavo Juozas Tumas (1869–1933) – vienas veikliausių, įtakingiausių katalikiškosios srovės lyderių. Projektuojant laikraščius, jo pavardė dažnai minima kunigų laiškuose. J. Tumas, redaguodamas slaptąją spaudą ("Tėvynės sargą", "Žinyčią"), formavo srovės ideologiją, buvo gerai pažįstamas lietuvių veikėjams. Tačiau oficialiai, t. y. vyskupui, J. Tumo kandidatūra buvo pasiūlyta tik vieną kartą – išrinkus jį LKDP CK ir drauge "Žiburio" redakcijos nariu.

J. Tumas buvo apeinamas dėl visiems žinomos nesantaikos su vyskupais M. Paliulioniu ir E. Ropu. Nuo savo kunigavimo (teisingiau – vikaravimo) 1893 m. pradžios jis pakeitė net 7 viena už

kitą nuokampesnes Žemaičių diecezijos parapijas. Dar 1902 m. J. Tumas buvo teisiamas Žemaičių dvasinės konsistorijos teisme, kaltinamas vadovavimu "lietuvių nacionalinei partijai" ir buvo priverstas perduoti "Tėvynės sargo" redakciją, nes vyskupas uždraudė spausdinti straipsnius be jo žinios¹⁰³.

Tautinei J. Tumo veiklai negalėjo simpatizuoti ir Vilniaus vyskupas E. Ropas, su kuriuo susidūrė dar vikaraudamas Mintaujoje. "Žinau, kad Roppas tur prietarų prieš Tamstą, tai numanau, kad ir Tamsta turi turėti prieš jį. Tik dėl Dievo meilės, padėkim dirbti vienas kitam, nors turėtume šį tą vienas prieš kitą"¹⁰⁴, – bandė sutaisyti puses P. Būčys 1904 m., tačiau po dvejų metų iškilus J. Tumo kandidatūrai į "Vilniaus žinių" redakciją, jis numatė, jog šių priešininkų pozicijos yra pernelyg skirtingos, kad bendradarbiavimas būtų įmanomas.

"Vilniaus žinias" kunigams pasiūlė pats inžinierius P. Vileišis, kuris iš jų turėjo dešimtį tūkstančių nuostolio. Susirūpinę pirmojo lietuviško dienraščio* likimu, dvasininkai sutiko paremti jį savo raštais ir prenumerata, o kilus idėjai dėl redaktoriaus kunigo, nutarta sudaryti "Kunigų lygą", kaupti lėšas. Remdamasis atsiminimais ir laiškais, J. Tumo atsiradimą "Vilniaus žiniose" aprašė jo biografas A. Merkėlis¹⁰⁵.

Ir vyskupai, ir, matyt, dauguma kunigų norėjo, kad "Vilniaus žinios" taptų katalikišku dienraščiu. Antai kun. P. Turauskas, sužinojęs apie J. Tumo kandidatūrą, ragino jį sutikti ir rašė: "Žinios" taptų veikiaus organu kr. demokratų. Pakol mūsų liberal-radikalai įsisteigtų sau dienraštį kitą, per "Ž." eitų tiesos spinduliai"¹⁰⁶. Ir 1906 m. spalio 17 d. Kaune įvykusiame kunigų pasitarime dėl

¹⁰² Straipsnio apie Vilnių iš "La Civiltà Cattolica" (1907 12 07) vertimas // RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 152. L. 98.

¹⁰³ Merkėlis A. Juozas Tumas Vaižgantas. III leid. V., 1989. P. 124–132.

¹⁰⁴ P. Būčio 1904 11 13/26 laiškas J. Tumui // VUBRS. F. 1. D. 456. L. 3.

* Iš 24 periodinių leidinių, 1906 m.ėjusių Vilniuje, lietuviški tebuvo 3. "Vilniaus žinios" buvo pirmas ir vienintelis lietuvių dienraštis šalia 13 rusiškų, lenkiškų, žydiškų (LVIA. F. 378. Ap. 114. B. 342. L. 7).

¹⁰⁵ Merkėlis A. Min. veik. P. 160–178.

¹⁰⁶ P. Turausko 1905 11 03 laiškas J. Tumui // VUBRS. F. 1. F. 602. L. 3.

“Vilniaus žinių” pirmiausia svarstyti ne finansiniai klausimai, o kas galėtų “katalikiškiau” jas redaguoti. “Kas buvo pakankamai katalikas, tas turėjo ir be to aukštas vietas ir nėjo; kiti būtų ėję, tik nebuvo treniruoti rašytojai arba ir visai nemokėjo rašyti, mokėdami gražiai pakalbėti. Jaunuomenė turėjo tą vieną kandidatą – mane ir tą nuolat kaišiojo, vyskupams nė iš tolo nenorint klausyti”¹⁰⁷, – rašė atsiminimuose J.Tumas. Vis dėlto, neradę kito kandidato, vyskupai turėjo sutikti su J.Tumo paskyrimu į “Vilniaus žinių” redakciją. Pastarasis sutiko važiuoti į Vilnių, tačiau iš anksto išdėstė savo samprotavimus dėl dienraščio katalikiškumo: “<...> grynai Katalik. laikraščio reiktų tik tada, kada jau galėtume palaikyti du dienraščiu. Dabar gi reikalingas vien visuotiniškas, tik kad ne antikatalikiškas; į grynai davatkišką 0,9 korespondentų nerašys, o svarbiausius reikalus mūsų visuomenės pridaboja kaip tik ta 0,9 <...>”¹⁰⁸. Laikydamasis šios nuomonės, savo programiniame straipsnyje J.Tumas neišrašė vyskupo liepto pasižadėjimo vesti laikraštį “sulig Leono XIII enciklikomis” ir vėliau vengė klerikalizmo. Taigi nors A.Dambrauskas ir paragino visas susijusias su LKDP korespondencijas siųsti į “Vilniaus žinias” J.Tumui, dienraštis katalikišku netapo. Nebuvo įkurta ir žadėtoji “Kunigų lyga” jam remti. Šios idėjos nepalaikė pats J.Tumas, žinodamas, jog Lygai finansuojant, turės nuo jos priklausyti.

P.Vileišis vis dėlto sutiko J.Tumą, kaip “Kunigų lygos” atstovą ir primygtinai reikalavo 33 tūkst. rublių savo nuostoliams padengti. Pastarasis pareiškė “atstovaujās vien tik pats save, publicistą Vaižgantą, kurio vardas tiek kunigijai reiškia, jog ji remis darbais ir prenumerata dienraštį, bet jokio kapitalo subvencijai neturi sumobilizavę <...>”¹⁰⁹. Tuo tarpu “Vilniaus žinioms” toliau leisti reikėjo būtent kapitalo, kunigų agitacijos dėka padidėjęs prenumeratorių skaičius jų neišgelbėjo, – 1907 m. balandžio pradžioje P.Vileišis dienraščio leidimą sustabdė.

Darbas “Vilniaus žiniuose” suartino J.Tumą su Antanu Smetona (kuris buvo pakviestas į redakciją su konfidencialia instrukcija kontroliuoti J.Tumo veiklą ir “neprireisti klerikalizmo”¹¹⁰), bet nutolino nuo krikščionių demokratų. Tokios asmenybės praradimas buvo, be abejo, šiai srovei skaudus smūgis. Įdomu, jog P.Būčys, žinodamas J.Tumo pažiūras bei karštą temperamentą, numatė

neišvengiama konfliktą su vysk. E.Ropu ir pranašavo jam "Vilniaus žiniose" netgi suspendavimą¹¹¹. Matyt, J.Tumo konversija įvyko išties natūraliai. Abu su A.Smetona jie buvo "vienybinkai" (St.Yla), abu siekė kunigų ir pasauliečių inteligentų bendradarbiavimo. J.Tumas nuo savo visuomeninio darbo pradžios stengėsi sumažinti įtampą tarp šių grupių: 1896 m. su kitais jis įsteigė "Tėvynės sargą", numarinusį "Apžvalgą", kurios pernelyg šiurkšti polemika su liberalais kiršino inteligentiją. Nors pats neišvengė srovinių ginčų, priverstas atsisakyti "Tėvynės sargo" redagavimo J.Tumas aiškiai pradėjo krypti į varpininkus – įvairiais slapyvardžiais rašė į "Varpą", "Ūkininką", "Naujienas". Šį savo bendradarbiavimą jis slėpė, tai paaiškėjo tik suradus "Varpo" archyve jo ranka rašytus originalus¹¹². Pačių kunigų abejingumas lietuvybei ar net skundai dvasinei valdžiai ir pastarosios persekiojimas* skatino J.Tumą ieškoti bendraminčių kitur. 1907 m. kartu su A.Smetona jis įsteigė bendrovę naujam laikraščiui "Viltis" leisti. Tai buvo dar vienas mėginimas nutiesti tiltą tarp pasaulietinės bei konfesinės inteligentijos, kuris nuvedė prie tautininkų partijos įkūrimo.

"DRAUGIJA"

1907 m. pradžioje Kaune išėjo "Draugija" – literatūros, mokslo ir politikos žurnalas. Tai buvo ilgai lauktas katalikiškas leidinys inteligentijai. Jį leido Šv. Kazimiero draugija, redagavo A.Dambrauskas. Pagal savo programą, kurią A.Dambrauskas įteikė gubernatoriui

¹⁰⁷Tumas J. Kaip aš... // Krivulė. 1924. Nr. 4. P. 14.

¹⁰⁸J.Tumo 1906 11 19 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 118. L. 65.

¹⁰⁹Tumas J. Kaip aš... // Krivulė. 1924. Nr. 4. P. 16.

¹¹⁰Ten pat.

¹¹¹P.Būčio laiško J.Tumui juodraštis (nedatuotas) // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 31. L. 8.

¹¹²Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. Los Angeles, 1953. T. 2. P. 79.

* "Per ilgus metus pasišvėsdamas Lietuvai mažai teturėjai paguodos nuo brolių. O jei ir turėdavai, tai mislijai, kad jie teip-gi turi dirbti kaip Tamista, rasi dar daugiau, o dirba mažiaus. Dėlto jų pagarboje nelaikai", - rašė J.Tumui P.Būčys (LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 31. L. 8).

1906 m. kovo 1 d., žurnalas ketino aprėpti literatūros (apsakymai, eilės, dramos ir pan.), mokslo (filosofija, sociologija, istorija ir kt.), politikos (svarbiausių Lietuvos, Rusijos bei užsienio politinių įvykių apžvalga) ir teologijos sritis, apžvelgti periodiką bei išėjusias knygas, visuomeninį lietuvių gyvenimą, spausdinti administracijos potvarkius¹¹³.

Platesnė diskusija dėl „Draugijos“ paskirties, matyt, įvyko 1906 m. liepos 20 d. visuotiniame Šv. Kazimiero draugijos narių susirinkime. Jos atgarsių randame J.Tumo laiške: „Intelligentiškojo laikraščio reikalingumas darosi vis aiškesnis. Tegu sau jis bus paskirtas visokeriopai inteligentijai; tegu sau nebuvo mano balsas pripažintas paskutiniame susivažiavime, balsas už partivišką laikraštį; tegu sau aš lioviaus Jums prieštaravęs, – bet visgi širdyje jaučiu tą laikraštį negalint būti nepartivišku. Jau tas dalykas, kad laikraščio vadžios bus kunigų rankose, padarys jį – partivišku, jei ne klierikališku, kaip mūsų kreivamaniai supranta, tai bent krikščionišku“¹¹⁴, – rašė A.Dambrauskui.

Pirmuosiuose numeriuose „Draugija“ paskelbė prieš metus parengtą LKD susivienijimo programą, išspausdino J.Tumo bei K.Šaulio straipsnius apie krikščionių demokratų organizavimąsi bei programinius siekius. Tačiau kartu redaktorius A.Dambrauskas pareiškė, jog „būti siaurai–partivišku organu a la „Viest.[nik] Nar. [odnoj] Svob. [ody]“ „Draugija“ neketino ir nebus, nes tokie laikraščiai visuomenei neinteresingi“¹¹⁵. Taigi savo laikraščio inteligentijai A.Dambrauskas nesiejo su partiniais interesais, nesiruošė jį padaryti (ir niekada nepadarė) Lietuvos krikščionių demokratų organu.

IŠVADOS

Legalizavus spaudą, lietuvių katalikiškosios srovės veikėjai planavo išleisti bendrą visai Lietuvai šios politinės srovės (nuo 1905 m. – kuriamos LKDP) spaudos organą. Jie iš karto susidūrė su kliūtimis: priešiška valdžios įstaigų nuostata (vengiant bažnyčios įtakos didėjimo, katalikiškos partijos įsteigimo, leidimų šios srovės laikraščiams išdavimas buvo ilgai vilkinamas arba visai atsakomas)

ir bažnytinės vadovybės konservatyvumu (pastaroji kunigų dalyvavimą lietuvių tautiniame judėjime, pastangas susivienyti į politinę partiją traktavo kaip pavojingą katalikybei "separatizmą", o spaudai numatė vien religinę paskirtį). Tuo tarpu dar XIX a. pabaigoje susiformavusi katalikiškoji srovė negalėjo eliminuotis iš politinio Lietuvos gyvenimo, tad jos veikėjai stengėsi apeiti kliūtis, kaupė lėšas legaliam srovės organui. 1904–1905 m. tokiu organu buvo numatytas "Žiburys", bet nesulaukus jam valdžios leidimo, bandyta įsigyti kitus leidinius. 1905 m. pabaigoje gavus leidimus net trims katalikiškiems laikraščiams ("Nedėldienio skaitymui", "Šaltiniui", "Žiburiui"), kunigai svarstė galimybes leisti srovės spaudos organus valstiečiams ir inteligentams. Tačiau jau 1906 m. pradžioje spaudos leidimo iniciatyva perėjo į atskiras vyskupijas: nepavykus įsteigti LKDP, jos organo klausimas išsisprendė savaime.

¹¹³Kauno gubernatoriaus 1906 09 21 raštas VSRV // RVIA. F. 776. Ap. 22 (1906). B. 366. L. 1–2.

¹¹⁴J.Tumo 1906 09 10 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. E. 118. L. 64.

¹¹⁵Redaktoriaus pastaba J.Tumo straipsnyje "Lietuvių Krikščionių–demokratų veiksmas" // Draugija. 1907. Nr. 3. P. 259.